

Republika e Kosovës • Republika Kosovo • Republic of Kosovo
Institucioni i Avokatit të Popullit • Institucija Ombudsmena • Ombudsperson Institution

Ex officio

Slučaj br. 594/2017

IZVEŠTAJ SA PREPORUKAMA

OMBUDSMANA REPUBLIKE KOSOVA

u vezi

*Efikasne odbrane u krivičnom postupku i garantovanje jednakosti stranaka –
postavljanje branioca o javnom trošku*

upućen:

G. Nehat Idrizi, Predsedavajući Sudskog saveta Kosova

G. Enver Peci, Predsednik Vrhovnog suda Kosova

G. Blerim Isufaj, Predsedavajući Tužilačkog saveta Kosova

G. Aleksandër Lumezi, Glavni državni tužilac

G. Besim Morina, V.D. Direktor Akademije pravde

Kopije:

G. Abelard Tahiri, Ministar

Ministarstvo pravde

Priština, 19. septembar 2017.godine

Cilj izveštaja

1. Cilj ovog izveštaja je da se skrene pažnja na kršenje jednog od osnovnih prava u krivičnom postupku, pravo na efikasnu odbranu u krivičnim stvarima. U tom smislu, posebno će se razmotriti garantovanje ovog prava besplatno od strane države okrivljenim licima, kao način očuvanja interesa pravde i garantovanja jednakosti strana, kao osnovni princip u krivičnom postupku.
2. U skladu sa ustavnim i zakonskim nadležnostima, cilj Ombudsmana je da ovim izvještajem razmotri pravnu osnovu u vezi prava okrivljenih u krivičnom postupku da imaju branioca, usredsređujući se i na pravo određenja branioca besplatno (o javnom trošku) u slučajevima kada okrivljeni nema finansijsku mogućnost da učini to. U tu svrhu, biće analizirana domaća pravna osnova i međunarodni standardi kao izvor obaveze državnih organa da garantuju efikasno sprovođenje ovog prava.
3. Ombudsman na samom početku naglašava da je jednakost stranaka kao osnovni princip savremenog krivičnog postupka sastavni deo pravičnog suđenja, kao pravo koje se definiše i u članu 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: EKLJP). Prema tome, pravo na branioca u krivičnom postupku analiziraće se prvenstveno u duhu EKLJP i odluka Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) kao primarni izvori u skladu sa Ustavom Republike Kosovo (u daljem tekstu: Ustav). Takođe, pravo na odbranu, osim što je ustavna kategorija, reguliše se konkretnije i drugim propisima, prvenstveno Zakonom o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP).
4. Na osnovu problema koji aktuelno postoje u pravosudnom sistemu na Kosovu, u pogledu garantovanja prava na efikasnu odbranu u krivičnim stvarima, i smatrajući isto kao osnovno pravo i preduslov za ravnopravnost stranaka u krivičnom postupku, glavni cilj Ombudsmana putem ovog izveštaja je:
 - da analizira trenutne probleme i izazove u sistemu krivičnog pravosuđa na Kosovu u vezi sa ne garantovanjem prava na efikasnu odbranu, odnosno garantovanje besplatno branioca za okrivljene;
 - da analizira obaveze pravosudnih institucija (posebno suda) koje proizlaze iz Ustava, ZKP-a i drugog zakonodavstva na snazi da garantuje pravo na efikasnu odbranu u krivičnom postupku, preciznim tumačenjem važećih zakonskih odredbi.
 - Da podseti na obaveze organa pravosuđa koje proizilaze iz međunarodnih akata u vezi sa garantovanjem prava na efikasnu odbranu u krivičnom predmetu, posebno shodno EKLJP i odluka ESLJP u vezi sa ovim pravom.
 - na osnovu utvrđenih konstatacija da da konkretne preporuke kao rešenje za budućnost, u skladu sa ustavnim i zakonskim ovlašćenjima Ombudsmana.

I. Pravna osnova

5. Izveštaj je zasnovan na članu 132. stav 1. Ustava, koji predviđa:

1. *Ombudsman nadzire i štiti prava i slobode pojedinaca od nezakonitih i neregularnih radnji javnih organa.*
2. *Ombudsman je nezavistan u sprovođenju svoje dužnosti i ne prihvata uplitanja ili uputstva ostalih organa ili institucija, koje sprovode vlast u Republici Kosovo.*
3. *Bilo koji drugi organ ili institucija, koja sprovodi legitimnu vlast u Republici Kosovo je dužna da odgovori na zahteve Ombudsmana i da mu/joj predstavi sva dokumenta i informacije koje su od njega zatražena u saglasnosti sa zakonom.*

i član 135, stav 3 koji predviđa:

- *Ombudsman ima pravo da vrši preporuke i predlaže mere, onda kada primeti kršenje prava i sloboda ljudi od strane organa javne administracije i ostalih državnih organa.*

Takođe, ovaj izveštaj zasnovan je na Zakonu br. 05/l-019 o Ombudsmanu, član 16. koji kaže:

- *Ombudsman ima nadležnost da obavi istragu bilo da bi odgovorio na podnetu žalbu ili samoinicijativno (ex officio), ako iz nalaza, dokaza i podnetih činjenica u podnesku ili iz stečenih saznanja na drugi način, ima osnova da proizilazi da su od strane vlasti kršenja ljudska prava i slobode, utvrđene Ustavom, zakonima i drugim aktima, kao i međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima. (stav.4);*
- *Ombudsman može dati opšte preporuke za funkcionisanje pravosudnog sistema. Ombudsman neće se umešati u slučajevima i drugim pravnim procedurama koja se odvijaju pred sudovima, osim slučaja kada postoji odugovlačenjem procedura. (stav.8);*

i članom 18, stav 1, gde se utvrđuje da Ombudsman ima sledeće odgovornosti:

- *da istraži navedena kršenja ljudskih prava i diskriminatorno delovanje i da se angažuje za njihovo rešavanje. (tačka 1.)*
- *da skrene pažnju na slučajeve kada institucije krše ljudska prava i da podnese preporuke da se prekine sa takvim slučajevima, a kada je to neophodno da izrazi svoje mišljenje o stavovima i reagovanju odgovarajućih autoriteta u vezi takvih slučajeva; (tačka 2.)*
- *da obelodani ljudska prava i napore za borbu protiv svih oblika diskriminacije pomoću podizanja svesti, naročito preko informisanja i edukacije, a i preko medija; (tačka 4.)*
- *da preporučuje Vladi, Skupštinu i druge nadležne institucije Republike Kosovo o pitanjima koje se odnose na unapređivanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda ravnopravnosti i ne diskriminacije; (tačka 5.)*
- *da objavi obaveštenja, mišljenja, preporuke, predloge i svoje izveštaje; (tačka 6.)*

II. Sažetak činjenica i razlozi za izradu izveštaja od strane Ombudsmana

6. Ombudsman je u okviru ustavnih i zakonskih ovlašćenja, posebnu pažnju je posvetio pravu okrivljenih lica u krivičnom postupku kao sastavni deo ljudskih prava uopšte. Zbog specifičnog položaja lica koja su u svojstvu okrivljenih u krivičnom postupku, poštovanje njihovih prava je bilo predmet stalnog monitorisanja, istraživanja i davanja konkretnih preporuka za sistem krivičnog pravosuđa.¹
7. Jedan od izazova sistema krivičnog pravosuđa na Kosovu ostaje garancija prava da okrivljeni kao objekat krivičnog postupka ima branioca, i u slučajevima kada je potrebno branilac da se odredi o javnom trošku. Problemi u vezi sa ne sprovođenjem ovog prava proizlaze iz nalaza različitih istraživanja i monitorisanja.
8. Konkretno, u vezi sa nepoštovanjem prava zastupanja braniocima okrivljenih u krivičnim predmetima, Ombudsman je takođe obavešten i istraživanjem Kosovskog Instituta Pravde (u daljem tekstu KIP) koje je ostvareno 2017 godine. KIP je monitorisao ročišta u krivičnim predmetima u Krivičnoj diviziji opštih departmana u Osnovnim sudovima u Prištini, Peći i Prizrenu. Ovaj monitoring je sproveden od 1. februara do 31. maja 2017. godine, u vezi sa nedostatkom zastupanja okrivljenih sa braniocem, kada su monitorisana 524 ročišta sa krivičnim predmetima.
9. Ombudsman primećuje da isti problem iznosi i izveštaj OEBS-a koji je objavljen 2016. godine. Prema ovom izveštaju, od 216 slučajeva pripremnih ročišta koja su monitorisana (gde odbrana nije bila obavezna, u opštim departmanima tokom perioda od januara 2014. do juna 2015. godine, samo u 11 slučajeva je postavljen branilac, u 137 slučajeva okrivljeni nisu imali branioca, a u 68 slučajeva, branioci su angažovani od strane samih okrivljenih. Takođe, u početnim razmatranjima u departmanima teških krivičnih dela, od 96 monitorisanih slučajeva (u kojima odbrana nije bila obavezna), samo u 8 slučajeva branilac je postavljen o javnom trošku, dok u 70 slučajeva okrivljeni nisu imali branioca, a u 18 slučajeva branilac je angažovan od strane okrivljenog na sopstveni trošak.²
10. Na osnovu ovih činjenica i drugih informacija koje su obezbeđene od strane Institucije Ombudsmana (u daljem tekstu: IO) u okviru vršenja svojih ovlašćenja, Ombudsman će u nastavku izveštaja razmotriti pravo okrivljenog da ima branioca, i u slučajevima kada okrivljeni nema sredstava da pokrije troškove odbrane, odbrana da se postavlja besplatno (o javnom trošku).

III. Efikasna odbrana u krivičnim stvarima kao osnovno pravo okrivljenog

¹ Vidi posebno izveštaj pod naslovom: “Prava optuženog u krivičnom postupku - u fazi istrage i pokretanja optužnice” koji je objavljen 20. oktobra 2016. godine, (http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/1077-2016_Raport_me_rekomandime_445741.pdf).

² Vidi opširnije Izveštaj OEBS-a: Pregled primene Novog Zakonika o krivinom postupku Kosova, 26 juni 2016. godine, (Izveštaj OEBS-a).

11. Polazeći od položaja okrivljenog lica u krivičnom postupku koji se suočava sa sumnjom da je počinio krivično delo i mogućnost izricanja krivičnih sankcija, čini neophodnim potrebu strogog poštovanja prava i proceduralnih garancija protiv njega. S tim u vezi, od posebnog je značaja da okrivljeni bude jednak sa državnim tužiocem koji zastupa tužilaštvo, što se izražava principom jednakosti stranaka u krivičnom postupku.
12. Ombudsman na samom početku ističe da je jednakost stranaka, kao osnovni princip u krivičnom postupku, sastavni deo pravičnog suđenja kako je navedeno u članu 6 EKLJP. Na ovoj osnovi, efikasna odbrana u krivičnim stvarima treba da se garantuje kao preduslov poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, odnosno okrivljenog lica, da se protiv njega vodi pravično suđenje.
13. Ombudsman podseća da jednakost stranaka u krivičnom postupku podrazumeva prvo profesionalnu jednakost između optuženog i državnog tužioca. S tim u vezi, imajući u vidu da su okrivljeni u većini slučajeva sekularni (bez pravne pripreme), a sa druge strane imaju poseban emocionalni teret zbog proceduralnog položaja, takva profesionalna jednakost može nastati samo ako okrivljeni bude zastupan od strane branioca.
14. Jednakost okrivljenog sa državnim tužiocem sa profesionalne taške gledišta predstavlja pretpostavku efikasne proceduralne jednakosti, u smislu sigurnosti da okrivljeni neće biti oštećen zbog nepoznavanja njegovih prava u krivičnom postupku. Angažovanje advokata je garancija da okrivljenom neće biti oštećeno ljudsko dostojanstvo, uvažavaće se prezumacija nevinosti i okrivljeni će efikasno iskoristi sve pravne lekove za odbranu, a na kraju krivičnog postupka protiv njega će se donositi zakonite i pravedne odluke, kako je garantovano zakonom, ustavom i međunarodnim instrumentima.
15. Osim toga, Ombudsman upozorava da je pravo okrivljenog da ima branioca u postupku apsolutnog karaktera, i kao takvo obaveza je države da obezbedi branioca u svim slučajevima kada okrivljeni nemaju finansijskih mogućnosti da sami snose troškove odbrane.
16. Ovaj karakter prava na profesionalnu odbranu od strane advokata proizilazi iz međunarodnih akata, ustava i krivičnog zakonodavstva Republike Kosovo.
17. U pravosudnom sistemu Kosova u pogledu odbrane u krivičnom postupku definisan je sistem obavezne i neobavezne odbrane (opciono). Glavni problem koji se javlja u praksi sudova na Kosovu se odnosi na postavljanje branioca o javnom trošku, u slučajevima kada se odbrana ne zahteva zakonom, dakle neobavezna je (što je i glavni fokus analize u ovom izveštaju).
18. Postavljanje branioca o javnom trošku kada odbrana nije obavezna reguliše članom 58, ZKP, gde se u stavu 1. (podstav 1.1 i 1.2) propisuje da, kada nisu ispunjeni uslovi za obaveznu odbranu, okrivljenom licu se na njegov zahtev postavlja branilac o javnom trošku ako: *“ne postoje uslovi za obaveznu odbranu i krivični postupak se vodi za krivično delo za koje je propisan zatvor u trajanju od osam (8) ili više godina; ili je u interesu pravde, nezavisno od predviđene kazne, branilac dodeljen osumnjičenom ili*

okrivljenom licu na zahtev lica ako ono nije finansijski sposobno da plati troškove svoje odbrane.”

19. Ombudsman naglašava potrebu za afirmativno tumačenje slučajeva kada je postavljanje branioca o javnom trošku "**u interesu pravde bez obzira na predviđenu kaznu ...**", a aktuelno u praksi krivičnih sudova okrivljeni nisu zastupani braniocima. Ovi zaključci proizilaze iz gore navedenih istraživanja i izveštaja.
20. ZKP ne sadrži definiciju ili posebne kriterijume u vezi tumačenja kada postoji "**interes pravde**" za postavljanje branioca o javnom trošku. Prema tome u vezi objašnjenja ovog kriterijuma, Ombudsman se bazira na tumačenju drugih zakonskih odredbi koje se odnose na pravo postavljanja branioca o javnom trošku, definisanja međunarodnih akata, a posebno na standarde utvrđene sudskom praksom ESLJP, kao obavezujući i prioritetni izvor za krivično pravni sistem na Kosovu.

A. Međunarodni standardi - praksa ESLJP

21. Ombudsman podseća da obaveza pravosudnih institucija Kosova da sprovedu međunarodne standarde ljudskih prava proističe iz Ustava, člana 22, u kome se navode neki od osnovnih akata o ljudskim pravima koja se "*direktno primenjuju na teritoriji Republike Kosovo i imaju premoć, u slučaju konflikta, nad svim zakonskim odredbama i ostalim aktima javnih institucija...*" Ovaj princip važi i za pravo na branioca u krivičnom postupku, uključujući i postavljanje branioca o javnom trošku. U svrhu argumentiranja ovog osnovnog prava, Ombudsman će dalje da analizira odredbe ovih akata, usredsređujući se na tumačenja datim u odlukama ESLJP.
22. Prema tome, u skladu sa članom 22 Ustava, pre svega, pravo na odbranu se načelno izražava i u odredbama Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: UDLJP), gde se u članu 11, stavu 1 kaže: „*Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo da se smatra nevinim dok se na osnovu zakona krivica ne dokaže na javnom pretresu na kojem su mu obezbeđena sva jamstva potrebna za njegovu odbranu.*” Iz čega proizilazi da je primena prezumacije nevinosti kao osnovni princip krivičnog postupka povezana sa garancijama koje okrivljeni treba da ima za odbranu od optužbi.
23. Pravo okrivljenog lica na efikasnu odbranu definisano je i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu: MPGPP), gdje se članom 14 stav 3 između ostalog predviđa da Svako ko je optužen za krivično delo ima potpuno jednako pravo bar na sljedeća jamstva: a) *da bude u najkraćem roku, podrobno i na jeziku koji razumije, obavješten o prirodi i razlozima optužnice protiv njega;* b) *da ima dovoljno vremena i mogućnosti na raspolaganju za pripremu svoje odbrane i za konsultacije sa braniocem po svom izboru;* ... d) *da bude prisutan na suđenju i da se brani sam ili uz*

pomoć pravnog zastupnika po svom izboru, ako nema pravnog zastupnika, da bude upoznat o svom pravu da ga ima i, kad god to interes pravde zahtijeva, da mu se postavi branilac po zvaničnoj dužnosti, i to besplatno ako nema dovoljno sredstava da ga plati; Iz ovoga se može primetiti da se čak i u odredbama MPGPP navodi pravo okrivljenog da u slučajevima kada ne može sebi da priušti advokata odbrane, isti da se postavi javnom trošku (besplatno) kada to zahteva "interes pravde" (kao kriterijum definisan takođe i u ZKP-u).

24. Što se tiče člana 14, stava 3, MPGPP, od posebne važnosti su objašnjenja koja je dao Odbor za ljudska prava pri UN (HRC) u Opštem komentaru br. 32 o "pravu na jednakost pred sudom i pravičnom suđenju" od 23. avgusta 2007. godine.³ U ovom komentaru, na samom početku je naglašeno da je pravo na jednakost pred sudovima i pravično suđenje ključni element zaštite ljudskih prava i služi kao proceduralno sredstvo za zaštitu vladavine prava (stav 2), objašnjavajući da se, u zavisnosti od pravne pomoći (odbrane) ili nedostatka iste, utvrdi koliko je značajno učešće osobe u postupku (stav 10). Dok o "interesu pravde" objašnjava se da se ovaj kriterijum procenjuje na osnovu težine prekršaja i u zavisnosti od šansi za uspeh ovog slučaja, da se donosi odluka da treba da se postavi branilac od strane suda. Takođe, u smislu ovog prava, naglašeno je da branilac treba da ima efektivnu ulogu u interesu okrivljenog (stav 38).
25. Sa posebnim akcentom, Ombudsman objašnjava da u vezi standarda jednakosti oružja u krivičnom postupku, važnost efikasne odbrane, kao i kriterijuma za postavljanje branioca o javnom trošku u sistemu krivičnog pravosuđa Kosova od fundamentalne važnosti je sprovođenje EKLJP i standarda koje je postavio ESLJP.
26. Tako u članu 6, stav 3, EKLJP definiše se da svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava: *a. da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega; b. da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane; c da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;*
- U ovoj odredbi EKLJP definiše pravo na odbranu, a naročito kada je neophodno da se pruži besplatna pravna pomoć (tačka c), koja se uglavnom odnosi na koncept jednakosti oružja i poštovanje ovog principa. Principu jednakosti oružja u postupku poseban značaj je dao ESLJP u svojoj praksi, naglašavajući jasno da svako ko je stranka u postupku mora da ima jednake mogućnosti da iznese svoj slučaj i da nijedna stranka ne treba da uživa bilo kakvu znatnu prednost protiv protivnika.⁴ Pored toga, sud u

³ Više o Komentaru br.32 të HRC vidi <http://www.refworld.org/docid/478b2b2f2.html> [17 072017].

⁴ *De Haes i Gijssels protiv Belgije*, 24 februar 1997.godine.

krivičnim stvarima princip jednakosti oružja povezoao je usko sa jednakim olakšicama koje branioc treba da ima u odnosu na državnog tužioca, omogućavajući istome korišćenje svih pravnih sredstava bez nijedne prepreke ili nepotrebnog odlaganja,⁵ uključujući i ne ograničavanje pristupa činjenicama i dokazima koji se odnose na njegov predmet ili mogućnost pristupa javnim dokumentima.⁶ Takođe, princip jednakosti oružja treba da bude izražen i sa svedocima ili stručnjacima, jer bez obzira koja strana ih predlaže, oni treba da uživaju jednake olakšice pred sudom, u protivnom to predstavlja kršenje člana 6 EKLJP.⁷

27. Što se tiče prava na odbranu, od posebnog je značaja definisanje člana 6, stav 3, (c), koje kao što je gore navedeno, obezbeđuje pravo da se okrivljeni brani lično ili putem branioca, i u slučajevima kada nije moguće da plati advokata, da mu se to omogući besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;
28. Što se tiče prava na angažovanje branioca u skladu sa gore navedenom odredbom, ESLJP je ustanovio kao temeljni standard da ovo pravo ne može biti jednostavno formalno proceduralni korak, već angažovanje advokata (o javnom trošku) treba da bude efektivno u zastupanju okrivljenog u postupku. Prema tome, u odnosu sa ovim standardom, Sud je u predmetu *Artico protiv Italije* izjavio da, iako se vlasti ne mogu smatrati odgovornim za bilo kakvu grešku advokata u vezi sa obavljanjem funkcije odbrane okrivljenog, treba napomenuti da član 6 stav 3(c) govori o "*pomoći*", a ne o "*imenovanju*". Stoga, u svim slučajevima kada vlasti shvate da advokat izbegava odbrambene obaveze i ne pruža efikasnu odbranu, treba da ga zamene ili da ga primoraju da ispuni svoje obaveze.⁸
29. Pozivajući se na ovaj standard ESLJP, Ombudsman skreće pažnju da i za krivične sudove Kosova nastaje obaveza da obezbede, ne samo da se okrivljenon licu postavlja branilac, već i da isti njegove dužnosti vrši na efikasan način. Dakle, radi se o standardu aktivne uloge suda da se stara da okrivljeni ima adekvatnu zastupljenost u krivičnom postupku. Naravno, sudska intervencija u ovu svrhu (u skladu sa članom 6, stav 3 (c)) zahteva se samo u slučajevima kada je jasno naznačeno da branilac nije uspeo da pruži efektivno zastupanje okrivljenog lica.⁹
30. Dalje, izražavajući važnost efikasne odbrane za garantovanje prava okrivljenog, poštovanje načela jednakosti oružja i pravičnog suđenja, ESLJP je izjavio da u slučajevima kada je jasno da branilac koji zastupa optuženog nije imao dovoljno vremena na raspolaganju ili nije imao potrebne olakšice za pripremu odbrane, sudija koji

⁵ Vidi *Borgers protiv Belgije*, 30. oktobar 1991. godine; *Kuopila protiv Finske*, 27. april 2000.godine; *Makhfi protiv Francuske*, 19. oktobar 2004.godine; *Zhuk protiv Ukraine*, 21. oktobar 2010.godine

⁶ Vidi Matyjek protiv Poljske, 24. april 2007. Godine.

⁷ *Bönisch protiv Austrije*, 6. maj 1985.godine.

⁸ *Artico protiv Italije*, 30. april 1980. godine.

⁹ *Kamasinski protiv Austrije*, 19. decembar 1989. godine.

vodi postupak dužan je da preduzme mere pozitivne prirode kako bi osigurao da se ispunjavanju obaveze branioca prema okrivljenom. Obično, u takvim slučajevima može se zahtevati odlaganje saslušanja.¹⁰

31. Sa druge strane, sud je objasnio poseban aspekt u vezi postavljanja besplatnog branilaca, a što se takođe odnosi na pravo izbora branilaca od strane okrivljenog. Sud je zaključio da pravo izbora branilaca postoji samo kada okrivljeni ima dovoljno sredstava snosi troškove branilaca, ali kada se branilac postavi od strane države, okrivljeni nema pravo da bira svog zastupnika i ne može se konsultovati u vezi tog aspekta.¹¹
32. Sud je takođe utvrdio da je neučestvovanje zastupnika okrivljenog koji je pozvan po pravilu (*strategija koju branioci i mogu da koriste kako bi odugovlačili proceduru!*) i ne prihvatanje branilaca koji je određen od strane suda ili okrivljenog, ne predstavlja povredu člana 6, stava 3 (c) ukoliko je krivični postupak vođen bez prisustva branilaca. Ovaj standard je objašnjen u presudi ESLJP "*Balliu protiv Albanije*", gde je sud utvrdio da nema kršenja ove odredbe od strane sudova u Albaniji u vezi sa vođenjem i okončanjem krivičnog postupka protiv g. Balliu bez prisustva branilaca, gde je on osuđen na doživotnu robiju za pet ubistava, dva pokušaja ubistva, jedno krivično delo zbog posedovanja vojnog naoružanja i krivično delo formiranje i učestvovanja oružane bande Ovu odluku ESLJP je zasnovao na činjenici da, dok branilac g. Balliu nije bio prisutan u većini ročišta ne dajući nikakvo obrazloženje, albanski sud je vršio svoje obaveze (koje proizilaze iz člana 6, tačke 3 (c) EKLJP), i istome je postavio branioca po službenoj dužnosti, kojeg okrivljeni g. Balliu nije prihvatio.¹² Dakle, i u ovom slučaju potvrđen je standard da okrivljeni ne može da bira branioca koji se postavlja od strane države o javnom trošku, i ovo pravo ne može da se koristi, ni za eventualno odlaganje krivičnog postupka.
33. Sud je razmotrio i kriterijume za određivanje branilaca o javnom trošku, i prema EKLJP odvija se na osnovu dva kriterijuma ili dve okolnosti: ***nedostatka dovoljnih sredstava da se plati branilac i interesi pravde***. Što se tiče nedostatka sredstava za plaćanje advokata, ESLJP je naglasio da nivo dokaza traženih od okrivljenog da dokaže da nema dovoljno sredstava da snosi troškove odbrane ne treba da bude previsok. Dok u vezi sa drugim kriterijumom, to jest da se garantuju interesi pravde, sud je naglasio nekoliko uslova kao što su: ***pravna sposobnost (pravna priprema) okrivljenog da zastupa njegov slučaj bez pomoći advokata; ozbiljnost krivičnog dela, složenost predmeta i težina kazne koja se može izreći***. Uopšteno, važno je napomenuti da je sud naglasio nedostatak odgovarajuće pravne kvalifikacije okrivljenog kao uslov za postavljanje branilaca.¹³ Zatim, na poseban

¹⁰ *Goddi protiv Italije*, 9. april 1984. godine.

¹¹ *M protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 24. juna 2008. godine.

¹² *Balliu protiv Albanije*, 16. juna 2005. godine.

¹³ Vidi posebno *Hoang protiv Francuske*, 29. avgust 1992. godine; *Bulut protiv Austrije*, 22. februara 1996. godine; *Foucher protiv Francuske*, 18. Mart 1997. godine; *Klimentyev protiv Rusije*, 16. novembar 2006. godine; itd.

način, sud je postavio standard da u svim slučajevima "*gde je moguće lišenje slobode okrivljenog, u tom slučaju interesi pravde zahtevaju da se njemu odredi branilac*".¹⁴

34. U tom smislu, Ombudsman naglašava da jedan od glavnih kriterijuma na osnovu koga okrivljenima na Kosovu treba da se postavi branilac o javnom trošku, u smislu garantovanja interesa pravde, treba da bude mogućnost izricanja kazne efektivnom kaznom zatvora. Kao takav, ovaj kriterijum je lakše odrediti se od strane sudova.
35. Pored toga, ESLJP je i u nekim drugim odlukama ovaj kriterijum utvrdio kao obavezujući za državu da postavljaju braniocima besplatno (o javnom trošku), u slučaju kada protiv optuženog postoji mogućnost izricanja kazne zatvorom.¹⁵
36. Još jedno pitanje koje je sud naglasio u svojoj praksi se odnosi na potrebu da u slučajevima kada se odbija zahtev za postavljanje branilaca besplatno, ova odluka treba da se ponovo razmotri u određenim fazama postupka u zavisnosti od složenosti predmeta.¹⁶ Na ovoj osnovi i Ombudsman insistira da ovaj standard treba da se primeni i u slučajevima koji se razmatraju u sudovima Kosova.
37. Na osnovu ovih argumenata Ombudsman skreće pažnju da u vezi sa postavljanjem branilaca o javnom trošku, sudovi na Kosovu treba da se baziraju na ovim kriterijumima i standardima koje je postavio ESLJP, kako bi se krivični postupak odvijao u skladu sa odlukama ovog suda (kao primarni izvor za institucije Republike Kosova) i shodno članovima 22 i 53 Ustava.

A. Efikasna odbrana u krivičnim predmetima prema zakonodavstvu Republike Kosovo – postavljanje branilaca o javnom trošku

38. Kao što je gore rečeno, u skladu sa Ustavom, pravo na efikasnu odbranu u krivičnom postupku na Kosovu treba da se primeni u skladu sa najvišim međunarodnim standardima, sa posebnim naglaskom sa kriterijumima koje određuje EKLJP i odlukama ESLJP, koji imaju prioritet u odnosu na domaće zakonodavstvo. Ovaj standard je definisan u članu 22. Ustava, koji predviđa da: "*Ljudska prava i slobode, koja su utvrđena ... međunarodnim sporazumima i instrumentima garantovana su ovim Ustavom, i direktno se primenjuju na teritoriji Republike Kosovo i imaju premoć, u slučaju konflikta, nad svim zakonskim odredbama i ostalim aktima javnih institucija.*"
39. Pravo na odbranu kao osnovno pravo optuženog propisuje se u članu 30 [Prava Optuženog], stav 1, (tačka 2, 3 i 5) Ustava gde je između ostalog predviđeno da "*Svako ko je optužen za krivično delo uživa sledeća minimalna prava: (2) da se obavesti o svojim pravima, na osnovu zakona; (3) da ima dovoljno vremena i*

¹⁴ *Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 10. juna 1996. godine.

¹⁵ *Quaranta protiv Švajcarske*, 24. maj 1991. godine.

¹⁶ *Granger protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 28. marta 1990. godine.

sredstava za pripremanje svoje odbrane; 5) pravo na branioca kojeg odabere, da slobodno komunicira sa istim i, ako nema dovoljno sredstava, ovu pomoć dobije besplatno;”

40. Zatim u članu 31, gde se definiše “Pravo na Pravično i Nepristrasno Suđenje” predviđeno je: “1. Svakom se garantuje jednaka zaštita prava pred sudom, ostalim državnim organima i nosiocima javnih. 4. Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo da ispituje prisutne svedoke i da zahteva obavezno pojavljivanje svedoka, veštaka i ostalih lica, koja mogu razjasniti činjenice. ...;6. Besplatna pravna pomoć će se omogućiti svim licima koja za to nemaju dovoljno sredstava, ako je takva pomoć neophodna za obezbeđivanje efikasnog pristupa pravdi.“
41. Iz ovih gore navedenih odredbi proizilazi da Ustav jasno definiše pravo na odbranu kao delotvorno pravo u krivičnom postupku koje se može ostvariti putem branilaca, a u slučajevima kada okrivljeni nema dovoljno finansijskih sredstava, pravna pomoć se pruža besplatno, kao preduslov efikasnog pristupa pravdi.
42. Osim ovih ustavnih garancija, Ombudsman podseća da u vezi prava na efikasnu odbranu postoji napredniji standard, obzirom da je obavezno da se te odredbe tumače u skladu s odlukama ESLJP, kako je definisano u članu 53 Ustava: „Osnovna prava i slobode zagarantovana ovim Ustavom se tumače u saglasnosti sa sudskom odlukom Evropskog suda za ljudska prava.” Kao takva, ova definicija obavezuje sudove na Kosovu da se staraju o svim krivičnim slučajevima kada okrivljeni nema dovoljno finansijskih sredstava, da postavljaju branilaca besplatno (shodno standardima koje je postavio ESLJP, koji su razmotreni u ovom izveštaju).
43. Osim definicije u Ustavu, pravo okrivljenog da ima branioca, uključujući i pravo da ga angažuje o javnom trošku, potpunije je regulisano odredbama ZKP.
44. Ombudsman takođe podseća da ZKP u svojim načelnim odredbama, posebnu pažnju posvećuje jednakosti oružja između okrivljenog i državnog tužioca kao stranke u krivičnom postupku. Stoga, član 9, ZKP-a kao temeljno načelo krivičnog postupka definiše "jednakost stranaka", pri čemu stav 1 predviđa da: “Okrivljeno lice i državni tužilac u krivičnom postupku imaju status ravnopravnih strana, osim ako u ovom zakoniku nije drugačije određeno.” U sprovođenju ovog principa, kao što je objašnjeno u ovom izveštaju, jednakost strana u punom smislu može se izraziti samo ako imamo jednakost u stručnom pogledu, standard koji za okrivljenog može da obezbedi angažovanje branioca.
45. Zatim na osnovu činjenice da po ZKP koji je na snazi od 1 januara 2013. godine, sprovodi se model sa premisama akuzatorskog tipa za razliku od prošlog zakonika,¹⁷

¹⁷ Kao što je poznato, do stupanja na snagu novog Zakonika o krivičnom postupku (1. januara 2013. godine) u našem sistemu se primenjivao inkvizitorski sistem, u kome je sudija odigrao aktivnu ulogu u prikupljanju dokaza i snosio veću funkcionalnu odgovornost za zaštitu prava okrivljenog lica u krivičnom postupku. Novim

postavljanje branilaca i efikasno pripremanje odbrane dobijaju posebnu vrednost zbog uloge koju sad imaju stranke u krivičnom postupku. S tim u vezi, obaveza krivičnih sudova je mnogo veća da se stara o garantovanju prava na efikasnu odbranu okrivljenog. Iz tog razloga, uskraćivanje prava na postavljanje branilaca o javnom trošku (u slučajevima kada okrivljeni nema finansijska sredstva a interesi pravde zahtevaju to), kao što se aktuelno događa u većini slučajeva po monitorisanim sudovima, Ombudsman smatra kao postupak koji je suprotan pravnim i ustavnim obavezama sudova.

46. Štaviše, čak i u drugim odredbama ZKP, odbrana okrivljenog potvrđuje se kao osnovno pravo u krivičnom postupku. Ova orijentacija se dosledno izražava u ZKP i u vezi sa mnogim drugim proceduralnim pravima koja su garantovana okrivljenom. Kao takvo, krivični sudovi na Kosovu ne mogu da izbegavaju pravo na branioca (uključujući slučajeve kada je neophodno da budu postavljeni besplatno, o javnom trošku). Štaviše, kada ova obaveza za krivične sudove proizilazi i iz EKLJP i odluka ESLJP.
47. Prema tome, Ombudsman ocenjuje da je prema sadašnjim odredbama ZKP pravo da na branioca i pravo da se branioc postavi o javnom trošku, jeste pravo koje je obavezujućeg karaktera i ka takvo treba da se primeni od strane sudova na Kosovu.
48. ZKP u članu 11, u pogledu standarda podobnosti odbrane propisuje: "*1. Okrivljeno lice ima pravo da mu se osigura dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane. 2. Okrivljeno lice ima pravo da se brani samo ili uz pravnu pomoć člana Advokatske komore Kosova po svom izboru. 3. Saglasno odredbama ovog zakonika, ako okrivljeno lice ne uzme branioca u cilju obezbeđivanja svoje odbrane u slučaju kada je odbrana obavezna, okrivljenom licu se dodeljuje nezavisan branilac sa odgovarajućim iskustvom i stručnošću shodno prirodi krivičnog dela. 4. Pod uslovima propisanim ovim zakonikom, kada to zahtevaju interesi pravde, ako okrivljeno lice nema dovoljno sredstava da plati pravnu pomoć zbog čega ne može da uzme branioca, na zahtev lica biće mu dodeljen nezavisan branilac sa odgovarajućim iskustvom i stručnošću shodno prirodi krivičnog dela i biće plaćen iz budžetskih sredstava. 5. Sud ili drugi nadležni organ koji sprovodi krivični postupak dužan je da na prvom saslušanju obavesti okrivljeno lice o pravu na branioca kako je propisano ovim zakonikom.*"
49. Iz ovih odredbi proizilazi da pravo na odbranu treba da bude široko zagantovano u krivičnom postupku (čak i u slučajevima kada okrivljeni ne može da priušti troškove odbrane), dajući okrivljenom i potrebno vreme za pripremu efikasne odbrane (što se

Zakonikom je prihvaćen model akuzatorskog sistema u kome sudija sada nema tu ulogu, ali opterećenje pada na državnog tužilaca i okrivljenog za prikupljanje i izvođenje dokaza, prema tome i odbrambene obaveze i odgovornosti u postupku su znatno veće. Vidi i Zakon o krivičnom postupku Kosova, Priština 2013 (u daljem tekstu Vodič za ZKP), str. 31 i u nastavku; Izveštaj OEBS-a, str 8-20.

poklapa sa standardom koji je izražen u odlukama ESLJP, kao što je citirano u ovom izveštaju). Dužnost suda je da o ovim pravima obavesti optuženog, kako je predviđeno u članu 16, ZKP: „Sud je dužan da ... pouči okrivljeno lice ... o pravima koja mu pripadaju i da upozori lice na posledice propuštanja ako bi okrivljeno lice ... usled neznanja moglo da propusti neku radnju ili ne iskoristi svoja prava.”

50. Pravo optuženog da ima branioca konkretnije je definisano u članu 53, KZP-a, gde je predviđeno da okrivljeno lice ima pravo na branioca u svim fazama krivičnog postupka i da je obaveza nadležnih organa (policije, tužilaštva i suda) da obavesti okrivljeno lice o ovom pravu (*vidi stav 1 i 2*). U okviru ovog člana predviđeni su i uslovi u kojima se okrivljeno lice može odreći prava na branioca i u kojim slučajevima nije moguće (stav 3-8). ZKP takođe sadrži odredbe u vezi kvalifikacije koje treba da ima branilac (član 54), ograničenja koje ima branilac u zastupanju u krivičnom postupku (član 55) i slučajeve kada se branilac isključuje (član 56).
51. Treba istaknuti da ZKP definiše dve vrste odbrane: Obaveznu odbranu (u slučajevima kada čak i ako okrivljeni ne angažuje branioca, obavezno je odrediti branioca po službenoj dužnosti o javnom trošku) i neobavezno (slučajevi u kojima branilac može da se odredi o javnom trošku nakon procene određenih uslova).
52. Slučajevi kada je odbrana obavezna propisuju se u članu 57 ZKP, i u stavu 1 (podstavovima 1.1 – 1.5) predviđa se da okrivljeno lice mora da ima branioca:
- *od prvog saslušanja ako je nemo, gluvo ili pokazuje znake duševnog oboljenja ili duševne poremećenosti zbog čega nije u stanju da se samo uspešno brani;*
 - *na saslušanju za sudski pritvor i sve vreme dok se nalazi u sudskom pritvoru;*
 - *od podizanja optužnice, ako je optužnica podignuta protiv tog lica za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od najmanje deset (10) godina; i*
 - *za postupak po vanrednim pravnim lekovima ako je okrivljeno lice nemo, gluvo ili pokazuje znake duševnog oboljenja ili druge duševne poremećenosti ili kada mu je izrečena doživotna kazna zatvora.*
 - *okrivljeno lice mora imati branioca u svim slučajevima kada okrivljeno lice pregovara o sporazumu za priznanje krivičnog dela za koje je predviđena kazna zatvora od godinu dana ili duža zatvorska kazna ili doživotna kazna zatvora*

Za sve ove slučajeve (obavezne odbrane), ukoliko okrivljeno lice ne angažuje branilaca, i isto ne vrše ni relativna lica, kako je utvrđeno zakonom, u tom slučaju je sud (ili drugi nadležni organ) obavezan da postavi branilaca po službenoj dužnosti o javnom trošku (stav 2).

53. Za razliku od gore pomenutih slučajeva kada je odbrana obavezna, glavni izazov za sudsku praksu na Kosovu ostaje postavljanje branilaca o javnom trošku u slučajevima kada po ZKP odbrana nije obavezna (a postavljanje branioca može da se vrši na zahtev okrivljenog lica i pod određenim uslovima koje sud procenjuje).
54. Član 58, ZKP predviđa postavljanje branioca o javnom trošku, u slučajevima kada odbrana nije obavezna. Tako da u *stavu 1 (pod-stavu 1.1-1.2)* predviđeno je da, kada uslovi za obaveznu odbranu ne postoje, okrivljenom licu se na njegov zahtev postavi branilac o javnom trošku ako:
- *ne postoje uslovi za obaveznu odbranu i krivični postupak se vodi za krivično delo za koje je propisan zatvor u trajanju od osam (8) ili više godina; ili*
 - *je u interesu pravde, nezavisno od predviđene kazne, branilac dodeljen osumnjičenom ili okrivljenom licu na zahtev lica ako ono nije finansijski sposobno da plati troškove svoje odbrane.*
55. Iz ovih odredbi proizilazi da je ZKP utvrdio dva slučaja ili dve situacije kada odbrana nije obavezna i može se postaviti branilac o javnom trošku prema zahtevu optuženog.
56. U prvom slučaju, kada "*krivični postupak se vodi za krivično delo za koje je propisan zatvor u trajanju od osam (8) ili više godina*", Ombudsman smatra da je određena veoma velika granica u vezi kazne zatvorom od "*osam (8) ili više godina*", jer pozivajući se na Krivični zakonik Kosova, ovaj kriterijum se primenjuje za ograničeni broj krivičnih dela, koja su vrlo teška, za koje bi obavezna odbrana bila opravdana.
57. Ombudsman podseća da je glavni problem u praksi sudova na Kosovu vezan za slučajeve u kojima odbrana nije obavezna i postavljanje branioca o javnom trošku može se desiti kada "*je u interesu pravde, nezavisno od predviđene kazne, branilac dodeljen osumnjičenom ili okrivljenom licu na zahtev lica ako ono nije finansijski sposobno da plati troškove svoje odbrane.*"
58. Na osnovu podataka istraživanja i monitoringa sudskih ročišta, proizilazi da u većini krivičnih predmeta sudovi ne određuju branioca o javnom trošku za takve slučajeve (*kada to zahtevaju interesi pravde i okrivljeni ne može da pokrije troškove odbrane*), a krivični postupak protiv okrivljenog lica okončava se bez branioca. Ova praksa predstavlja kršenje međunarodnih standarda, prije svega člana 6, stav 3 (c) EKLJP i odluka ESLJP u vezi istog.

59. Štaviše, kako je analizirano u ovom izveštaju, ESLJP je objasnio mnoge poglede vezane za postavljanje branilaca o javnom trošku (besplatnu pravnu pomoć), naročito u vezi onoga što se smatra "*interesom pravde*" i standardom procene finansijskog stanja, stoga, ova praksa konsolidovana od strane ESLJP, treba da se primeni od strane sudova na Kosovu.
60. Član 58, takođe predviđa obavezu suda (ili drugog nadležnog organa) da obavesti okrivljeno lice o njegovom pravu da traži branioca o javnom trošku prije prvog saslušanja (stav 2). Što se tiče vremena podnošenja zahteva za postavljanje branioca o javnom trošku, ZKP određuje pravično i afirmativno rešenje, pružajući okrivljenom licu mogućnost da podnese zahtev bez ograničenja tokom celog krivičnog postupka (stav 3). Pre postavljanja branioca o javnom trošku okrivljeno lice treba da popuni izjavu u kojoj navodi svoje imovinsko stanje i izjavljuje da ne može da priušti troškove branioca (stav 4).
61. Podsećajući na standard ESLJP, da u slučajevima u kojima se može izreći kazna zatvorom, treba da se postavi branilac besplatno (vidi *Quaranta protiv Švajcarske i Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, predmeti koji su razmotreni i u ovom izveštaju), Ombudsman insistira da i sudovi na Kosovu treba da postavе branioca o javnom trošku u svim slučajevima kada je za dotično krivično delo predviđena kazna zatvorom. Ovu konstataciju Ombudsman potkrepljuje u ustavnu obavezu koju imaju sudovi da odredbe o ljudskim pravima primene u skladu s odlukama ESLJP (član 53 Ustava).
62. Na osnovu preliminarnog postupanja shodno međunarodnim standardima i analiza odredbi zakonodavstva Kosova, Ombudsman zaključuje da je pravo na branioca o javnom trošku obavezujuće za sudove i da je apsolutnog karaktera. Štaviše, ovaj standard široko podržava zakonodavstvo ESLJP.
63. Prema tome, dosadašnja praksa sudova treba da se menja, i u skladu sa ovim obaveznim standardima, da se postavi branilac o javnom trošku i u slučajevima iz člana 58. stav 1. tačka 1.2 ZKP-a, i bez nijednog izuzetka kada je predviđena mogućnost kazne zatvorom.
64. Takođe Ombudsman skreće pažnju da pravo na branioca, uključujući i pravo da se isti postavi o javnom trošku, ne može se tretirati isključivo kao pravo samo po sebi, već kao pravo koje je povezano i sa drugim proceduralnim pravima koje su predviđene za okrivljeno lice, kao što su: pravo na osporavanje dokaza, prigovor na optužnicu, predlog i ispitivanje svedoka i veštaka, korišćenje pravnih lekova itd. Za efikasno korišćenje ovih prava i sprovođenje principa jednakosti stranaka u krivičnom postupku, preduslov je angažovanje branilaca okrivljenog lica.

Glavne konstatacije Ombudsmana

65. Pravo na branioca je jedno od temeljnih prava okrivljenog lica i izraz načela jednakosti oružja sa državnim tužiocem u krivičnom postupku (jednakost u smislu pravnog znanja). Kao takvo, pravo na branioca je sastavni deo pravičnog suđenja.
66. Ovo pravo kao preduslov za pravično suđenje okrivljenom licu definisano je Ustavom, odredbama ZKP-a i međunarodnim aktima o ljudskim pravima, kao što su MPGPP i EKLJP koji se direktno primenjuju na Kosovu (i štaviše imaju premoć nad zakonima i drugim internim aktima). Takođe, standard primene ovog prava objašnjen je velikim brojem odluka ESLJP.
67. Poseban aspekt prava na odbranu jeste pravo da se postavi branilac o javnom trošku u slučajevima kada okrivljeno lice nema finansijsku mogućnost, i kada to zahtevaju interesi pravde.
68. ZKP, osim kada je odbrana obavezna (u slučajevima kada okrivljeno lice ne angažuje branioca, on se odredi po službenoj dužnosti), utvrđuje i mogućnost određivanja branioca o javnom trošku i kada odbrana nije obavezna. Ova zadnja situacija prema ZKP-u, ostavljena je na diskreciji suda, da nakon zahteva okrivljenog lica i izjave da nema finansijskih mogućnosti da pokrije troškove odbrane, proceni da li to zahtevaju interesi pravde
69. Ombudsman, u vezi sa glavnim subjektom razmatranja u ovom izvještaju, a na osnovu nalaza monitoringa prakse krivičnih sudova na Kosovu, konstatuje da:
- Sudovi na Kosovu u apsolutnoj većini krivičnih predmeta, gde prema ZKP odbrana nije obavezna, nisu postavili branioca o javnom trošku. Čak i u slučajevima kada je izrečena kazna zatvorom, okrivljenim licima je suđeno bez branilaca.
 - Ova praksa predstavlja kršenje zakonskih i ustavnih obaveza koje imaju sudovi u pogledu garantovanja prava na efikasnu odbranu okrivljenog lica u krivičnom postupku. Kao takva, ova praksa sudova predstavlja kršenje principa jednakosti oružja u krivičnom postupku.
 - Štaviše, ovo predstavlja kršenje obaveza koja proističu iz međunarodnih akata kao što su MPGPP, EKLJP i odluke ESLJP u pogledu prava okrivljenog lica na besplatnu pravnu zaštitu.

- Takođe, ovo je pokazatelj da krivičnopravni sistem na Kosovu ne primenjuje i nije upoznat sa međunarodnim standardima, posebno sa praksom ESLJP

70. Kao zaključak, Ombudsman smatra da je neophodno da se ove prakse ne ponavljaju u budućnosti, kako bi odluke krivičnih pravosudnih tela u vezi s postavljanjem branioca o javnom trošku (u slučaju kada se branilac ne odredi po službenoj dužnosti) bile u saglasnosti sa ustavnim i zakonskim obavezama i međunarodnim standardima koji su obavezni (sa naglaskom EKLJP i odlukama ESLJP).

Preporuke Ombudsmana

Na osnovu analize u ovom izveštaju i na osnovu postignutih konstatacija, u skladu sa članom 135. stav 3. Ustava Republike Kosovo, članom 16. stava 4. Zakona br. 05/L-019 o Ombudsmenu, Ombudsman preporučuje:

- **Ministarstvu pravde/Pravnom departmanu:**

- *da se u okviru reforme za izmenu/dopunu ZKP jasno definiše pravo da se okrivljenom licu odredi branilac o javnom trošku, da ovo pravo bude obavezujuće i u skladu sa praksom koju je postavio ESLJP.*

- **Vrhovnom sudu Kosova** da na osnovu ustavnih i zakonskih nadležnosti:

- *da donese pravno mišljenje, kako bi da uputstva sudovima niže instance da primene odluke ESLJP, i u vezi sa postavljanjem branilaca o javnom trošku, i shodno standardima ovog suda da se poštuje i princip ravnopravnosti stranaka u krivičnom postupku.*

- **Sudskom savetu Kosova**

- *da da uputstva svim sudovima, kako bi se sudije u krivičnim stvarima dodatno starali za strogo poštovanje prava okrivljenog lica na branioca, posebno na pravo određivanja branioca o javnom trošku. U tu svrhu, ključna referenca treba da bude praksa ESLJP.*
- *Da predloži viši budžet u pogledu pokrivanja troškova odbrane, u slučajevima kada branilac mora da bude postavljen o javnom trošku.*

- **Tužilačkom savetu Kosova i Glavnom državnom tužilacu:** da na osnovu ustavnih i zakonskih nadležnosti preduzimaju potrebne mere:

- da daju uputstva i nadgledaju poštovanje prava okrivljenih lica da pravovremeno budu obavješteni o pravu na branioca, posebno o pravu na branioca o javnom trošku.

- Da se pravo na odbranu i princip jednakosti oružja u krivičnom postupku (sa naglaskom tokom faze istrage i podnošenja optužnice) strogo poštuju i u skladu sa najvišim profesionalnim standardima.

- **Akademija pravde/Programski savet:**

- da u okviru svog programa obezbedi dodatnu obuku koja se fokusira na pravo okrivljenog lica na branioca, posebno o pravu istog da mu se odredi branilac o javnom trošku. Da ove obuke u tu svrhu imaju kao glavnu referencu sudsku praksu ESLJP.

U saglasnosti sa članom 132, stav 3 Ustava Republike Kosovo („Bilo koji drugi organ ili institucija, koja sprovodi legitimnu vlast u Republici Kosovo je dužna da odgovori na zahteve Ombudsmana i da mu/joj predstavi sva dokumenta i informacije koje su od njega zatražena u saglasnosti sa zakonom” i članom 28 Zakona o Ombudsmanu (“Autoriteti, kojima je Ombudsman uputio preporuke, zahtev ili predlog za preduzimanje konkretnih mera, uključujući i disciplinske mere, treba da odgovore u roku od trideset (30) dana. Odgovor treba da sadrži razloge u pisanoj formi o preduzetim radnjama u vezi navedenog pitanja”), ljubazno Vas molim da nas obavestite o preduzetim radnjama u vezi navedenog pitanja.

S poštovanjem,

Hilmi Jashari
Ombudsman